

Крушельницький 1903 – Крушельницький А.В. Докія: Нарис / Крушельницький А.В. // Літературно-науковий вісник. – 1903. – Т.23, №8. – С.128 – 130.

Оксана Новицкая. «Антон Крушельницький: к поэтике стиля (на примере новеллы «Михаил и Анна», рассказа «Докия»)».

Статья посвящена осмыслению проблемно-тематического и жанрово-стилистического разнообразия поэтики Антона Крушельницкого. В работе определяются характер малой прозы, основанной на синтезе традиций украинской литературы и современных новаций в ней, раскрываются особенности и стилевые модификации прозаического письма писателя.

Ключевые слова: жанр, композиция, кульминация.

Алла Петрик, асп. (Тернопіль).

ББК 83.3(4Укр)

УДК 82-312.1.

Рецепція архетипного образу богині Артеміди в романі Віктора Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»

Стаття присвячена детальному висвітленню особливостей архетипного значення міфологічного образу богині Артеміди в постаті головної героїні роману Віктора Домонтовича «Дівчина з ведмедиком». Особлива увага приділяється аналізу загальних закономірностей пошуків смислу буття «ноюю» жіною модерної доби, що стає предметом осмислення в тексті Віктора Домонтовича.

Ключові слова: міф, колективне несвідоме, архетип, архетипне значення, Анімус.

Alla Petryk. The reception of archetypal goddess of Artemis in the novel «Girl with a bruin» by Victor Domontovych

The article is devoted to the detailed illumination of features of archetypal value of goddess Artemis in the figure of the main heroine of the novel Zina Tikhmeneva. Much attention is paid to the analysis of the general conformities in the searches of the meaning of life by a new woman of modern period described in the text by Victor Domontovych.

Key words: myth, collective unconsciousness, archetype, archetypal meaning, Animus.

Поняття «праобразу» у ХХ ст. знайшло свій розвиток у концепції «архетипу» К.-Г. Юнга. Адже в основі міфів, які є підґрунтям цілих історичних епох, за теорією швейцарського психолога, лежить «колективне несвідоме» [Юнг 2000: 125]. Поняття архетипу розглядається як основний інтуїтивний засіб передачі найціннішого людського досвіду від покоління до покоління у формі несвідомих символів. Варто зауважити, що «первісний образ, або архетип, це певні окреслення демона, людини або процесу, які постійно відображуються в ході історії й виникають там, де вільно виявляє себе творча фантазія» [Шестопалова 1999: 38]. Очевидно, саме тому Юнг вважав єдиним джерелом архетипів міфи, що фіксуються у свідомості у формі непорушних матриць, незмінних сутностей, що виринають із запрограмованого несвідомого кожного письменника і спрямовують його творчість.

Показово, що подібні ідеї розвинулись у цілісну теорію архетипів, в основі якої знаходиться міф як мистецтво безумовної метафоричної ідентичності. На підтвердження цього варто згадати, що мешканці Олімпу в античній міфології дуже схожі на людей не тільки своїм зовнішнім виглядом, але й поведінкою та емоційними реакціями. Образи богів втілюють архетипні моделі поведінки, які існують у загальному колективному несвідомому. Саме тому вони близькі нам. З точки зору психоаналізу, всі античні боги потенційно присутні в людині. А божества протилежної статі перебувають у менш усвідомленій частині душі – Анімі або Анімусі. Зрештою, на греко-римській міфології виросла вся європейська культура.

Варто наголосити, що Юнг виділяє два жіночі архетипи: Великої Матері та Аніми. Підкреслимо, що Велика Мати – загальна назва образу, запозичена з колективного культурного досвіду. Символічним вираженням цього психічного феномену є зображення Великої Богині, репрезентоване в міфах та мистецьких творах. Тема рольових архетипів, які демонструють характер конкретного божества, поширена та детально опрацьована у дослідженнях постюнганців: Шиноди Джин Болен «Богині в кожній жінці» (2005), Кларісі Пінколи Естес «Жінка, що біжить з вовками» (2002) та їхніх послідовників.

Але не зайвим буде наголосити, що Шинода Болен висвітлює поняття Великої Богині, якій поклонялися як

животворному жіночому началу, глибоко пов'язаному з природою і родючістю, відповідальному як за творчі, так і за руйнівні вияви життя. Таким чином, згідно з твердженням дослідниці, Велика Богиня відобразилася в багатьох менших богинях. Мабуть, саме тому Шинода Болен вважає, що у жіночих душах грецькі богині не настільки могутні, як Велика Богиня; а тому їхня здатність емоційно пригнічувати і спотворювати сприйняття навколишньої дійсності набагато слабкіша.

Доцільно говорити радше про поняття архетипу Великої Богині на теренах української культури. Адже літературна традиція у різноманітному плані трактує образ жінки від обездоленої селянки, приреченої наймички до емансипованої інтелігентки, що хоче бути на рівні з чоловіком. Заслуговує на увагу насамперед те, що на межі ХІХ та ХХ ст. з'являється новий образ жінки, яка пристрасно та напружено бореться за власні права, за рівноправ'я як в економічному, так і в моральному аспектах. Яскравим підтвердженням цього є те, що головна героїня роману «Дівчина з ведмедиком» Віктора Домонтовича втілює в собі образ нової жінки, яка прагне розхитати весь комплекс стереотипів та моральних стандартів патріархального суспільства.

Спираючись на трактування архетипу Великої Матері К.-Г. Юнгом, можна стверджувати, що жіночий характер Зини Тихменєвої витворюється крізь призму реалізації негативного комплексу матері та гіпертрофію материнського. Зауважимо, що головна героїня перебуває в постійній опозиції до своєї матері: вона з епатажною гостротою та відвертістю заперечує засади традиційної родини. Дівчина з ведмедиком прагне зруйнувати владу матері за допомогою бунту проти, на її думку, фальшивих патріархальних цінностей, усталених постулатів материнства. До того ж, як влучно зауважила Віра Агеєва, для Зини «неприйнятна наперед визначеність долі «порядної» дівчини з благопристойної родини» [Агеєва 2003: 228]. Головна героїня не хоче бути схожою на власну матір. Вона не має бажання жити за якоюсь звичкою, нормою чи розрахунком, щоб стати копією своїх поміркованих батьків. Таким чином, можна висловити припущення, що в постаті Домонтовичевої Зини виявляються

риси архетипу Діви, а саме богині Артеміди, яка була вільною від шлюбних уз.

В останні десятиріччя одним з провідних напрямків дослідження наукових творів стало вивчення художніх текстів у світлі теорії Юнга про архетипи, які є певним віддзеркаленням генетичної пам'яті народу, «колективного несвідомого». Зрештою, в критичній літературі є чимало праць, присвячених аналізу романістики Віктора Домонтовича через інтерпретацію архетипів першостихій, Анімусу й Аніми, Самості, Провідника, Лабіринту та Домівки. Проте, на нашу думку, творчість письменника на сьогодні ще не вивчена остаточно.

Актуальність дослідження. Необхідність інтерпретації характеру головної героїні роману Віктора Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» крізь призму архетипного образу міфологічної богині Артеміди, послуговуючись методологією, запропонованою у праці Шиноди Болен «Богині в кожній жінці». Предметом нашого дослідження є архетипне підґрунтя образу головної героїні Віктора Домонтовича. *Мета дослідження* – проаналізувати образ Зини Тихменєвої через вияв у її поведінці психоаналітичного комплексу архетипу античної богині Артеміди. Можна висловити припущення, що звернення до образу богині Артеміди у творі Віктора Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» не випадкове, оскільки несе в собі певне смислове наповнення, а тому і є своєрідним ключем для інтерпретації характеру головної героїні.

Підкреслимо що архетипні образи сприймаються як можливі поведінкові моделі, шаблонний життєвий сценарій поодиноких представниць слабкої статі. З огляду на це, зрозуміло, що грецька войовнича діва-богиня виявляється метафорою внутрішньої різноманітності та душевного конфлікту головної героїні роману. Психологічно, Артеміда – це частина Зининої натури, яка є незалежною від чоловічих думок і невіддільна впливу колективних (маскулінних за своєю природою), соціальних і культурних уявлень про те, якою належить бути жінці.

Досить цікавою є етимологія імені Артеміда. Адже з латинської мови воно перекладається як: «пані диких гір», «діва диких звірів», «ведмедяча богиня», «владчиця», «вбивця». Дикі тварини, що входили у свиту Артеміди, символізують її

заступництво щодо живої природи. Олень, заєць та перепел відображають невловимість її натури. Лев виражає цареву гідність, самовідданість та мужність богині-мисливця, а лютий вепр репрезентує її руйнівні аспекти. Ведмідь – символ заступництва молодості. У Стародавній Греції дівчаток присвячували Артеміді, яка вважалася їхньою покровителькою. Вони перебували під захистом та опікою сміливої богині, а тому й називалися «молодими ведмедиками». Мабуть, не випадково, Віктор Домонтович свою героїню Зину Тихменєву також іменує як дівчину з ведмедиком. Найулюбленішою забавкою для шістнадцятирічної героїні є кошлата іграшка. Варто наголосити, що Іполит Миколайович сам визнає, що його серце, як і кумедне ведмежа знаходиться в руках учениці.

За словником, ведмідь символізує воскресіння, нове життя [Словарь символів 2001: 55]. Очевидно, якраз у зв'язку з цим можна припустити, що така, насамперед, внутрішня ініціація відбулася у духовному світі Зини Тихменєвої, що пов'язана із переходом у зовсім іншу гру із рудим ведмедиком, та й сама іграшка стала лише знаряддям. Іполит Миколайович мав змогу побачити нові сторони характеру героїні: «Мене цікавила ця молода дівчинка, що на моїх очах з дівчинки перетворювалась на дівчину, – отже, чи є для дорослого чоловіка більша принада, як спостерігати цей розквіт дівчачої душі?» [Домонтович 2000: 70].

Для Зини, як і для богині Артеміди, прерогативою є бажання самостійно здійснювати свій життєвий вибір. Саме тому богиня-діва характеризується як попередниця амазонок. Вона озброєна луком, ходить у туніці, її супроводжує зграя собак і улюблена лань. Зина Тихменєва, як і Артеміда, упродовж усього життя залишається незаміжньою дівою. Цей архетип дає Домонтовичевій героїні право переслідувати власні цілі та бути незалежною від чоловіків. Бравадна Зина заперечує саме заміжжя: «А для мене кохання є спосіб звільнитись од шлюбу, одруження, родини – всього, що зв'яже й може зв'язати мене і волю. Я хочу бути вільною й залежати в своїх вчинках від себе й нікого більше» [Домонтович 2000: 125], дівчина з ведмедиком віддає перевагу вільним стосункам. Взаємини із Іполитом Варецьким вона сприймає як власну спробу знищити саму можливість шлюбу – розірвати з традиціями, з родинною

опікою. Для того, щоб остаточно довести всім своє прагнення бути вільною, Зина наважується на надзвичайно сміливий крок, героїня віддається двірнику Степану. Адже для неї «кохання, шлюб, кохання в шлюбі чи поза шлюбом, дівчина, жінка, – ці слова загубили свій сенс» [Домонтович 2000: 134]. Її самовизначення і відчуття власної гідності ґрунтуються швидше на тому, ким вона є і що робить, і зовсім неважливо, чи заміжня вона.

Як діва Артеміда несприйнятлива і до любові, їй не вистачає емоцій і щирих почуттів. Очевидно, саме тому Зина бачить у Варецькому тільки друга та соратника, а не законного чоловіка. Вона хоче, щоб її коханець-репетитор потурав її бажанням, усе приймав і нічого не заперечував. Ескападна героїня сподівалася, що Іполит Миколайович зможе навчити її не тільки деяким предметам з його фаху, але й новим, незвіданим душевним переживанням та проникливим відносинам. Знині погляди на життя, її світосприйняття не відповідали натурі Варецького, він так і не зміг зрозуміти внутрішній світ дівчини. Тільки після її невинного самогубства, Іполит з гіркотою усвідомив, що «Зина зрадила наше кохання. Вона не кохала мене, їй непотрібне було моє кохання. Вона грала в кохання, бавилася з коханням, перетворила його в арлекінадну витівку» [Домонтович 2000: 177]. Дівчину з ведмедиком цікавлять інтелектуальні, творчі чоловіки. Варто хоча б згадати її захоплення київським поетом-деструктивістом Стефаном Хоминським та його ідеєю про істинну неправдоподібність.

Підкреслимо, що Артеміда виражає ще й архетип сили духу. Богиня досить цілеспрямована й завжди знає, чого хоче і, як правило, домагається цього навіть війною. Такою є і героїня роману, вона не терпить будь-яких обмежень чи заборон. Уподобнюючись архетипу Артеміди, Зина зображена нетрадиційною жінкою, і через те, виявляється в конфлікті із собою та іншими. Такі риси характеру, за Шинодою Болен, є вираженням жіночої природи, а згідно із вченням К. Юнга, трактується як чужорідний маскулінний Анімус, що діє «замість них». Відзначимо, що цей архетип є рушійною силою усіх психологічних процесів у жіночій душі, адже виокремлюється в

теорії архетипів, передовсім, як неусвідомлена чоловіча сутність жінки [Юнг 2000, 128].

Очевидно, є всі підстави вважати Зину Тихменєву одержимою Анімусом, що є наслідком певної змаскулінізованості дівчини з ведмедиком. Адже героїні цілковито невластива сентиментальність та розчуленість, що є ознакою патріархальної жіночності. Шинода Болен слушно зауважує, що «ототожнення з Артемідіою формує сильний жіночий характер. У Жінки-Артеміді виявляється потреба приймати виклик і бути залученою у важливі для неї події» [Болен 2005: 26]. Для дівчини з ведмедиком жити в «чоловічому світі», не зраджуючи собі, є гідним викликом. Бравадна героїня перед собою поставила єдину вимогу, а саме: цілковите ігнорування будь-яких правил та порушення усіх норм добропорядності. Зина ніколи не зважала на умовності, вона завжди висловлювала різкі думки та торкалась гострих тем. Як підкреслює сам автор, «Вона була надто розумна, щоб надавати будь-яку вагу й значення цінностям, що їх попередні покоління вважали за усталені правила, принципи, норми й мораль. Для Зини не було нічого забороненого, недозволеного, неможливого або ж недосяжного» [Домонтович 2000: 72]. Героїня Віктора Домонтовича наділена аналітичним розумом, що традиційно вважається прерогативою чоловіків. Риси чоловічості її характеру проявляються у мовних та інтелектуальних іграх з оточуючими, у насмішкуватій, іронічній та навіть бравадній манері спілкування.

Варто зауважити, що Зина Тихменєва перебирає на себе чоловічі функції навіть у відносинах із Іполитом Варецьким. Архетип богині Артеміді змушує її повністю зосередитися на важливому для неї аспекті та не звертати увагу на потреби інших людей. Одержимість Анімусом дозволяє Зині реалізувати вроджене почуття суперництва та безкомпромісності.

Боротьба з Іполитом Миколайовичем лише підсилює її збудження від «полювання». Перекидання гострими уїдливістями захоплювало героїню. Саме тому репетитор Варецький зауважує: «Вона змагалася тільки для того, щоб перемагати. Вона цінила не гру, не змагання, а перемогу. Нею керувало бажання бачити супротивника переможеним, скиненим у порох» [Домонтович 2000: 44]. Зосередженість,

наполегливість та сміливість допомагають Зині Тихменевій досягти своєї мети. Цей архетип дає можливість самотійно, без сторонньої допомоги здобути такого бажаного результату.

Очевидно, не зайвим буде акцентувати на подвійності, бінарності архетипу Артеміді. Адже з одного боку, богиня рятує жінок від утисків патріархального світу, а з іншого – вона вимагає, щоб жінка принесла в жертву те, що традиційно розглядається як «жіноче начало» – дбайливість, прихильність до близьких та бажання материнства. Така роздвоєність підтверджується Шинодою Болен у її праці «Богині в кожній жінці»: «Ймовірно, що у кожній жінці-Артеміді є якась конкретна частинка, подібна до Іфігенії, – юна, довірлива, прекрасна істота. В образі Іфігенії втілена потенційна потреба жінки в статевій близькості, її уразливість і залежність. Чи зможе вона, не дивлячись ні на що, зберегти цю частину себе? Або ж Іфігенія буде принесена в жертву безпристрасної і непохитної цілеспрямованості Артеміді?» [Болен 2005, 49]. З контексту досліджуваного роману нам відомо, що Зина Тихменєва надала перевагу не сентименталізованій Гетевій Іфігенії, а войовничій Артеміді, яка усвідомлюється лише як «грекinya суворої богині, що їй офірували криваві людські жертви» [Домонтович 2000: 100]. Варто також зауважити, що культ Іфігенії був тісно пов'язаний із культом Артеміді, і міфологи твердять про їхню первісну тотожність. Так, наприклад, в енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона відзначається: «Іфігенія – епітет та один із різновидів Артеміді, яка в історичний час була шанована у Гермюні та інших місцях. Коли Іфігенія виокремилася як героїня, тоді про її походження та обставини життя склалися найрізноманітніші легенди» [ЭСБЕ 1894: 498]. Саме тому свідченням можливості архетипної інтерпретації внутрішнього світу Зини Тихменєвої є, зокрема, вияв інтертекстуальності, адже автор вдається до ігрової ремінісценції, використовуючи в тексті уривок із Гетевої «Іфігенії в Тавриді».

Отже, постать головної героїні роману Віктора Домонтовича у світлі теорії архетипів Юнга характеризується негативним материнським комплексом. Відкидаючи ототожнення з матір'ю, Зина Тихменєва заперечує те, що прийнято вважати жіночим началом – м'якість, сприйнятливність,

прагнення до заміжжя та материнства. А тому й переживає відчуженість та прикре відчуття своєї неадекватності як жінки. Таким чином, у поведінці та світовідчутті дівчини з ведмедиком яскраво реалізується архетип богині Артеміди. Зина, як і богиня, не сприймає жодних заборон, вона цілеспрямована, наполеглива та рішуча. Ототожнюючи Зину Тихменєву із Артемідою, в її характері виявляємо риси сильної, авторитетної жінки. В поведінці бравадної героїні присутні темні сторони архетипу богині: Зина настільки ж самотня, як і Артеміда, вона не вмєє бути у близьких, чуттєвих відносинах із чоловіками.

Підкреслимо, що маскуліність її характеру інтерпретується одержимістю Анімусом. Дівчина перебирає на себе чоловічі функції, вона прагне самоствердження та звільнення від будь-якої опіки. У житті Зина демонструє вроджене прагнення до змагання, виявляючи при цьому завзятість та волю до перемоги. Але помилка Домонтовичевої героїні полягає в тому, що вона постійно шукає для себе чоловічих відповідей на свої, власне жіночі, запитання.

Література: *Агеєва 2003:* Агеєва В. Модерна героїня в романістиці В. Домонтовича // Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія – К.: Факт, 2003. – С.227 – 245.; *Болен 2005:* Болен Ш. Богини в кожній жінці // Новая психология женщины. Архетипы богинь. – М.: София, 2005. – С.3 – 73.; *Домонтович 2000:* Домонтович В. Дівчина з ведмедиком: Роман. Болотяна Лукроза: Оповідання та нариси. – К.: Критика, 2000. – 413 с.; *ЭСБЕ 1894:* Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – Петербург, 1894. – Т. 13А. – С.498.; *Эстес 2002:* Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. – М.: София, 2003. – 496 с.; Словник символів. /За заг.ред. Потапенка О.І. – К.: Ред. жур. «Народознавство», 1997. – 156 с.; Шестопалова Т. Кореляція понять архетип ний образ-міфологема-символ-міф (на прикладі поезії П.Тичини) // Наукові записки. Філологія. – Том 17. – К.:1999. – С.37- 41. Юнг 2000: Юнг К. Архетип и символ // Хрестоматия по психологии. – М., 2000. – С. 124-167.